

RUSYA-TÜRKİYE SINIR KAVRAMI (1696-1829)

Mahir Aydın*

Öz

Türk-Rus ilişkilerinin genel çizgisi, Moskova Knezliği'nin Çarlık Rusya oluşu ve yeni topraklar kazanarak gelişmesi ile doğru orantılıdır. Türkler için; başlangıçta uzaktan algılanan bu gelişim, daha sonra sınır dokunuşuna varan ve sonrasında, onu da aşan dönemlerden geçer. Bu dönemler, dört ayrı süreçtir. Bunlar, iki imparatorluk arasındaki sınırın, doğrudan yapısal özelliğini de oluşturur. Bunlar: a) Uzaklık Süreci (1473), b) Uyarı Süreci (1615), c) Çatlama Süreci (1696) ve d) Dağılma Süreci (1768)'dir.

Bunların son ikisi, Rusya ile doğrudan ilgilidir. Ancak, gerek konuya giriş özelliğinde olması ve gerekse sonraki dönemleri etkileri açısından, ilk iki sürece de değinmek istiyoruz.

Gelişmekte olan her canlının, kabuğu incedir. Çünkü sürekli büyüdüğü için, kabuk gelişime engel olmamalıdır. Eğer gelişme durursa, o zaman kabuk kalınlaşır. Bu konuda en iyi bilinen örnek, ağaçlardır. İmparatorluklar da böyledir. Gelişmekte olan bir imparatorlukta, sınır kavramı, yok gibidir. Bu süreci, Türkler 14-17. yüzyıl ve Ruslar ise, 16-19. yüzyıl arasında yaşar.

Sınır boylarını ise, askeri garnizonlar, yani kale ve palanka belirler. Ancak bu birimler, ileri doğru savaşmaz. Savaşı yapan, hareket halindeki ordudur. Kale orduya, yalnızca destek verir ve bu desteğin Türklerdeki oranı, 10'da birdir. Kalenin savaşa katılması ise, savunma zorunda kalmak demektir. Bu durumda, gelişim bitmiş ve artık sıra, geriye yaslanmaya, yani kendini korumaya gelmiştir.

1696'da Türk İmparatorluğu, iki önemli konunun temsilcisi ve koruyucusudur: Türklük ve Müslümanlık. Rusya'nın bu tarihte, henüz misyonu yoktur. O yalnızca, güçlü bir Avrupa Devleti olma çabasındadır. Bu ülküsünü, kısa sürede başaracak ve sonrasında, büyük güç de olacaktır. İşte o zaman, 1774'te Hıristiyanlık, 1858'de de Slavlık adına, misyon üstlenecektir.

Türk-Rus ilişkilerinin genel çizgisi, Moskova Knezliği'nin Çarlık Rusya oluşu ve yeni topraklar kazanarak gelişmesi ile doğru orantılıdır. Türkler için; başlangıçta uzaktan algılanan bu gelişim, daha sonra sınır dokunuşuna varan ve sonrasında, onu da aşan dönemlerden geçer. Bu dönemler, dört ayrı süreçtir. Bunlar, iki imparatorluk arasındaki sınırın, doğrudan yapısal özelliğini de oluşturur. Bunlar: a) Uzaklık Süreci (1473), b) Uyarı Süreci (1615), c) Çatlama Süreci (1696) ve d) Dağılma Süreci (1768)'dir.

Bunların son ikisi, Rusya ile doğrudan ilgilidir. Ancak, gerek konuya giriş özelliğinde olması ve gerekse sonraki dönemleri etkileri açısından, ilk iki sürece de değinmek istiyoruz.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

a) Uzaklık Süreci (1473)

İmparatorluk düzeyine II. Mehmet ile erişen Türkler, Karadenizin en güzel limanları bulunan Kırım'ı¹ 1475'te alınca, doğrudan başkente bağlamadı. Bu Tatar Ülkesi'nde, başka örneği Eflak ve Boğdan'da görülen, *bağlı beylik* yönetimini kurdu. Böylece Karadeniz'in kuzeyindeki topraklar, Bahçesaray'da oturan Kırım Hanları ile yönetildi. Ukrayna olarak da tanımlanan bu steplerde, sınırı nehirler çizer. Bunun batıdaki adı Özi Nehri, doğudaki ise Don Nehri'dir.

Kazaklar Ülkesi Ukrayna'nın halkı, Hıristiyandır. Bu bölge, 300 yılı aşkın süre, Kırım Tatarları'nın yağma alanı olur. Mallarından başka, kendileri de esir alınıp, satılır. İstenen vergi, gücünün üstünde olsa da, zorla alınır. Dinlerine bile karışılıp, zorla Müslüman olmaları istenir. Ayaklandıkları zaman da, akın düzenlenir ve katı bir biçimde haklarından gelinir.² Bu akınların nedeni, ekonomik zorunluluktur. Çünkü yağma, bu ulusun varoluş nedenidir. Öyle ki 1699 yılına kadar, 164 akından ve yalnız 17. yüzyılın ilk yarısı için, 200 bin esirden söz edilir.³

Bu sürecin başında, Ruslar için yalnızca, Moskova Knezliği vardı. Onun gücü, Litvanya ve Polonya düzeyinde bile değildi. Onlar ile de, ancak seyrek bir diplomatik temas söz konusu oldu.⁴ Türkler için bu süreç, *durgun dönem* olmaktan fazla bir anlam taşımadı. Buna karşın ilk ilişki, 1496 yılında gerçekleşti.⁵

Kıyı Ülke anlamındaki Ukrayna'da güç dengesi, *su üzerine yazı yazmak* kadar, değişkendi. Türk İmparatorluğu'nun doğrudan ilgi alanı dışında kalan Kırım ve Ukrayna'da, güçlü bir kalesi olmadı. Oysa, yüzyıllar süren Türk-Avusturya ve Türk-İran savaşları yüzünden, batıda Belgrad ve doğuda Bağdat, iki büyük kale oldu. Karadeniz'in kuzeyindeki boşluğun bedelini Türkler, 1768'de başlayan 60 yıl sonunda, Rusya'nın Anadolu sınırına dayanması ile ödeyecektir.

Bu süreçte Rusya, IV. İvan ile birlikte, Moskova Knezliği'nden Rus Çarlığı boyutuna geçti. İlk Rus Çarı'nın, 1526'da Volga Havzası'nı ele geçirmesi üzerine, Türkler ile *dolaylı komşuluk* da başladı. Böylece; aşağıda, büyüme hızı azalan Türkler'e karşın, yukarıda, gittikçe yükselen bir Rusya belirdi. Ancak Rusya'nın, Türkler'in karşısına tam olarak çıkmasına, yaklaşık 200 yıl vardır.

Burada Tatar etkisine değinmek gerekir. Çünkü Moskova Knezliği, içeride bütünlüğünü sağlamaya çalışırken, yakasını onlardan kurtaramayacaktır. Bu yüzden onları, dönemin en tehlikeli ve salgın hastalığı olan, *veba* ile tanımlarlar.⁶ Bu konuda, *beş-baş* deyimi bile vardır. Yedeğine beş at alan Tatar, gruplar halinde yağmaya gider. Ele geçirdiği kadın, çocuk veya değerli eşyayı, atlara yükleyerek

¹ Cevdet Paşa, Tarih, İstanbul 1309, c. III, s. 125

² Uğur Demir, "Muhayyel Bir Kırım Tarihçisi Kefevi İbrahim Efendi ve Humbaracı Ahmed Paşa'nın Rusya'ya Dair Raporu", Türkiyat Mecmuası (2014), c. XXIV, s. 31

³ Omeļjan Pritsak, "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)" (çev. Kemal Beydilli), İlmî Araştırmalar 7, İstanbul 1999, s. 256; Ahmet Nezih Turan; "Kölelik, Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar), Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Kış 2009), sayı 48, s.241-254.

⁴ Omeļjan Pritsak, Aynı makale, s. 255

⁵ Friedrich Giese, Die Altosmanischen Anonymen Chroniken, Text, Breslau 1922, I, 177

⁶ Evliya Çelebi, Seyahatname (haz. Komisyon), İstanbul 2003, c. VII, s. 200; Şirvanlı Fatih Efendi; Gülzar-ı Fütihat (haz. Mehmet Ali Beyhan), İstanbul 2001, s. 66

döner.⁷ Bu konuda 1650 yılı için ölçü belirtmek gerekirse; 60 bin altın değerinde kürk, 40 bin altın verip ve yıllık vergiden söz edebiliriz.⁸

Bu akınların sıklığı ve bezdiriciliği, karşı taraf için, *yüzyılların travması* olacaktır. Daha sonra Ruslar, bu kez Türkler'in üstüne, *kara bulut* gibi ve *denizin dalgaları gibi çalkalanarak* gelecektir.⁹

b) Uyarı Süreci (1615)

Henüz çok güçlü olmayan Rus Çarlığı, 17. yüzyılın ilk yarısında Avrupa arenasına çıktı. Bu yüzyılın ortasında Ukrayna'yı ele geçirerek, Rusya adını aldı. Bundan önce Polonya ve İsveç orduları, sürekli olarak Moskova Knezliği'nin sınırlarını zorlamıştı. Artık Rusya, alan genişleterek, Polonya-Kazak-Tatar savaşları ile ilgilenmeye başladı.

Polonya ile Rusya arasında kalan Kazaklar, kendilerini Rusya'ya daha yakın gördü. Aynı coğrafya özelliği yüzünden, Tatarlar gibi, yağma ile geçiyorlardı. Tatar ve Türk ülkelerine, karadan ve denizden saldırı yaptılar. Bunlar, Tatar baskınlarının, bir bakıma rövanşidir.

1606 yılında Kazaklar, Türk kaleleri olan Kili, Akkırman ve Varna'ya saldırdı. 1613'teki saldırı, Karadeniz'in karşı kıyısındaki Sinop ve Trabzon'a yapıldı. Ardından, şaşılacak biçimde, başkent İstanbul'a üç ayrı saldırı, 1615, 1620 ve 1624'te gerçekleşti.¹⁰ Burada konu, doğrudan Rusya ile ilgili değildir. Ancak, Türk sınır güvenliği açısından önemli ve Rusya için de, cesaret örneğidir. Aradan 200 yıl geçmeden Türkler, Rus donanmasının başkente girişini engellemek için, İstanbul Boğazı bile değil, daha da ötesinde, Çanakkale Boğazı'na zincir çekmeye çalışacaktır.¹¹

Çayka adlı hafif ve hızlı kayıklardan oluşan Kazak Filosu, Türkiye'ye karşı girişilen koalisyonun, önemli bir faktörü oldu. Bu konuda kendileri ile işbirliği yapmak isteyenler arasında, 1594 yılı için, Rus Çarı I. Fedor da vardır.¹²

Burada, iki konuya değinmek gerekir. Birincisi; Kiyef Rus Devleti'nin torunları olan Rutenler / Ukraynalılar, 17. yüzyılda kendilerini, Rus olarak adlandırır ve bunlar, Moskov'dan ayrı ayrı tutulurdu. İkincisi; Türkler, Tatarların yetersizliği yüzünden, Ukrayna ile 1648'de anlaşma yaptığı gibi, Kazaklara da önem vermeye başladı.¹³ Buna Kırım hanları gücenecek ve II. Viyana Kuşatması'nda "*Osmanlı şimdi bizim kadr ü kıymetimizi bilecektir*" diyerek, yardıma gitmeyecektir.

⁷ Evliya Çelebi, Aynı eser, c. VII, s. 199-200

⁸ Cevdet Paşa, Aynı eser, c. I, s. 271

⁹ Cevdet Paşa, Aynı eser, c. VIII, s. 99, 100

¹⁰ Omeljan Pritsak, Aynı makale, s. 258

¹¹ Cabi Ömer Efendi, Cabi Tarihi (haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, s. 122

¹² Omeljan Pritsak, Aynı makale, s. 258

¹³ Omeljan Pritsak, Aynı makale, s. 269, 273

c) Çatlama Süreci (1696)

Ukrayna, *sınır ülkesi* anlamındadır. Bunun kanıtı olarak, Rus-Türk-Polonya üçgeni arasında kalır. 1654'te Rusya, Ukrayna'yı topraklarına kattınca, Avrupa Devleti olma yolunda, önemli bir adım attı. Bu durum Rusya'yı, Türk İmparatorluğu ile sınır komşusu da yaptı. Bundan sonraki gelişmeler, iki sınırdış devletten, birinin öbürü aleyhinde büyümesi biçiminde olacaktır. Bunun ilk örneği, Azak'tır. Öyle ki, Petersburg'un İsveç'ten alınışı bile, Azak'tan yedi yıl sonradır.

Bundan önce, ilk büyük Türk-Rus Savaşı vardır. 1676-1681 arasındaki bu savaş, Türk kaynaklarında Çehrin Seferi olarak anılır. Bu, Rusya'nın Türkler karşısındaki ilk yenilgisidir. Rusya, Çehrin'i Türkler'e vermek zorunda kaldı.

Bu olayın ardından, 1683-1699 yılları arasında *Büyük Türk Savaşları* yaşanacaktır. Bu dönemde Rusya, Türklere karşı 1684'te kurulan ve Avusturya, Polonya, Litvanya, Venedik, Papalık ve Malta'dan oluşan, *Kutsal İttifak*'a katıldı. Bu tarihte Kamaniçe, Podolya ve Ukrayna'nın bir kısmı, Türklerin elindeydi. Rusya'nın Kırım Hanlığı'na ödediği yıllık vergi, ağırına gidiyor ve bu yetmiyormuş gibi, Tatar yağmasına uğruyordu.¹⁴

Rusya'nın *Birinci Kırım Seferi*, 1687-1700 Türk-Rus Savaşları sürecinde yaşandı. Türkler batı yönünde, Avusturya ve Polonya ile savaşıyordu. Bu, iyi bir fırsattı. Galitsin komutasında 150 bini aşkın Rus-Kazak ordusu, 8 Mart 1687'de yola çıktı, Haziran'da dönmek zorunda kaldı. Çünkü; susuzluktan, ordunun beşte birini kaybettiği gibi, Kırım Hanı Selim Giray, steplerdeki hayvan yemi olan her şeyi yaktırınca, ilk başarısızlık yaşandı.¹⁵

İkinci Kırım Seferi, yine Galitsin komutasındaki 200 bin asker ile yapıldı. Yaz susuzluğuna kalmamak için, Şubat 1689'da yola çıkıldı. Ancak bu kez de, yoğun kar ve soğuk ile başa çıkmak gerekti. Yine de Rus ordusu, Mayıs sonunda, *Kırım'ın Kapısı* olan Or Kapısı'na ulaştı ve Or Kalesi'ni kuşattı. Çok sayıda tüfek ve topu olan Rus ordusu karşısında, kale kuvveti yetersiz, Tatarların elindeki silahlar, ok ve kılıçtı. Ancak Ruslar, su kaynaklarını koruyamadı. Asker ve hayvanlar, Karadeniz'den su içmek zorunda kalınca, çok sayıda ölümler oldu.¹⁶

Bu iki yenilgi, Rusya için ağır ancak, çok önemli bir deneyim oldu. 100 yıl sonra aynı asker, 400 saatlik yol alacak, açlık-susuzluk karşısındaki direncini, Türk Sultanı dile getirecektir. Ayrıca, Ekim ayı ile birlikte Türk askeri kışlaka çekilirken, Rus askeri ise, *kış askeri* tanımı ile örnek olacaktır. Böylece Rusya, savaş kavramının, biraz da lojistik olduğunu öğrenecektir. Bu konuda Türkler, yüzyılların deneyimine sahiptiler.

Rusya, Kırım'daki ilk başarısını, Çar I. Petro ile kazandı. Bu bile, iki aşamada gerçekleşti. Çünkü 1695'teki ilk Azak Kuşatması, başarısızlıkla sonuçlandı. Oysa bu konuda çok şey yapılmamıştı. Türk kalesi kendini savunmuş ve denizden de yardım gelmişti. Ancak Rusların öğrendiği, koşulların nasıl zorlanacağı oldu.

¹⁴ Muhammet Şen, "Rusya'nın Kırım'ı İşgal Teşebbüsleri Karşısında Kırım Hanlığı Kuvvetlerinin Perekop Zaferi (1689)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (Yaz 2012), c. XII, sayı 1, sayfa 507

¹⁵ Muhammet Şen, Aynı makale, s. 509

¹⁶ Muhammet Şen, Aynı makale, s. 513-514

Azak Kalesi, donanma olmadan alınamazdı. Bu nedenle Çar I. Petro, *Mısır Piramitleri* için çalışan köleler gibi, Rus köylüsünü bu işe koşturdu. 1695/96 kışında, Voronej'de tersane kurup, baharda 30 savaş gemisi hazırladı. Don Nehri'nin eriyen kar suları ile birlikte, donanma Azak'a yöneldi. Kara ordusu da, karadan ilerledi. Rusların hemen geri gelmesi, hazırlıksız yakalanan Türkler için şaşırtıcı oldu. Bir önceki kuşatmada kalenin hasar gören yerleri henüz onarılmamıştı. Temmuz 1696'da Azak Kalesi, vere ile Ruslara teslim oldu. Bu başarı Moskova'da, daha önce örneği görülmemiş bir biçimde kutlandı.¹⁷

Bu başarı, herşeyden önce, Rusya'nın geldiği aşamayı gösterir. Daha önce Türklerle sınır komşusu olan Rusya, böylece sınırdaki önemli bir çatlak açtı. Bundan sonraki süreç, derin düzlemde, Rus kazançları yönünde gelişecektir. Ancak Ruslar, barış için, Azak Denizi'nin *çıkış kapısı* olan Kerç'i istedi. Kabul edilmeyince, 14 Temmuz 1700'de İstanbul Antlaşması yapıldı.

Böylece Ruslar, Karadeniz'e açılmak için, önemli bir *köprü-başı* elde etti. Buna ek olarak, İstanbul'da sürekli olarak Rus elçisinin bulunması kabul edildi. Türkler için bu konu, yaklaşık 100 yıl sonra, gündeme gelecektir.

Ancak bu kayıp, Türkler üzerinde yeterli derecede etkili olmadı. Buna, 1699 Karlofça Antlaşması ile Avusturya, Polonya ve Venedik'e karşı yaşanan, kayıplar da dahildir. Çünkü bunlar, *düzelebilecek yanlışlıklar* gibi algılandı. Türkler için sınır kavramının önem kazanması ve kalelerin güçlendirilmesi, ancak 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan sonra başlayacaktır.

Bu gecikmede, Türklerin kazandığı Prut Savaşı da etkili olmuştur. Çar I. Petro, İsveç yayılmasına karşı; Prusya, Danimarka, Norveç ve Polonya ile birlikte, *Kuzey İttifakı*'nı oluşturmuş ve 1709 Poltava'da büyük bir başarı kazanmıştı. İsveç Kralı XII. Karl'ın Türklerle sığınması üzerine, yeni bir Türk-Rus Savaşı yaşandı.

Prut Nehri kıyısında, bataklık ve uçurum sınırında kısırılan Rus ordusu, barış istedi. Kendi askerine güvenemeyen Türk komutan, bu isteği kabul edince, 21 Temmuz 1711'de Prut Antlaşması yapıldı. Rusya, 10 yıl önce elde ettiği kazanımlardan vazgeçti.

Prut Savaşı, derin düzlemde, ne Türkler için kazanç, ne de Ruslar için kayıptır. Çöküş dönemine giren Türkler için, ancak *aldatıcı zaferdir*. Yükseliş dönemine giren Ruslar için de, *kazanım gecikmesidir*. 100 yıl sonra bile Türk kamuoyunda, *Prut'taki Rus askerinin, açlık yüzünden ağaç kabuğu yediği* anlatılacaktır.¹⁸ Ancak Ruslar, Prut'un üstünden 30 yıl geçmeden, Belgrad Antlaşması ile Azak'ı geri alacaktır. Asıl önemlisi 1768 yılında, çok büyük bir istek ve güçlü biçimde, Türk İmparatorluğu'nun karşısına dikilecektir.

d) Dağılma Süreci (1768)

Bu süreç öncesinde Karadeniz, son kez Türk Gölü'dür. Çevresinde; Akkerman, Bender, Özi, Hotin, Azak, Taman ve Anapa kaleleri yer alır. Ancak 1768-1774 Savaşı, en büyük Türk-Rus Savaşı'dır. Sonraki savaşlar, bunun uzantısı olacaktır. Ayrıca bu savaş, iki ülke sınırları için de, dağılma sürecidir.

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987, s. 253

¹⁸ Cabi Ömer Efendi, *Aynı eser*, s. 415

Rusya, Doğu Avrupa'nın güçlü devleti olarak, 100 yıllık amacına ulaşmak istiyordu. Bunun göstergesi olarak Rus ordusu, üç ayrı yönde ilerledi: Hotin, Tuna ve Kırım. Ayrıca Baltık Donanması, Akdeniz'e indi. Mora'da ayaklanma çıkaran Ruslar, 7 Temmuz 1770'te Türk Donanması'nı, Çeşme'de yaktı. Ege Denizi'ni kontrol altına aldı. Rus kara ordusu ise, bir yanda Tuna Nehri'ni geçti, öbür yanda Kırım'a yerleşti.¹⁹ 300 binden fazla Tatar'ı, Kırım'dan çıkarıp sürgün etti.²⁰

Artık iki ülke arasında, sınır kavramı kaybolmuştu. Türk İmparatorluğu, dağılma olmasa da, en büyük darbeyi yaşadı. Barış görüşmelerinin, ilki 1770 ve ikincisi 1772 yılında yapıldı. Rusların Kırım için bağımsızlık isteği, barışı engelledi. Onlar, kendi gücüne güvenip direnirken; Türk sultanı, Rus delegeleri etkilemek için, Fokşani'ye büyü gönderdi. Üçüncü sonuçsuz görüşme ise, Fokşani'den üç ay sonra Bükreş'te yapıldı.

Bu büyük savaş, iki imparatorluğu da çok etkiledi. Rusya'daki sorunlar, savaşın para ve insan kaynakları açısından. Buna karşın, yenileri de; Rus topraklarının sesinden korkan ve kendi ordusunu yağmalayanlar yüzünden, karşı duramıyordu. Sonunda Türkler için, *Balkanlarda tutunacak yer kalmadı*.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Prut yenilgisini gölgeleyecek biçimde, 21 Temmuz'da yapıldı. Rusya'nın kazancı, saymakla bitmeyecek gibidir. Kırım, Kuban, Bucak, Yedisan, Yediçül ve Canboyluk Tatarları ile Kılburun, Kerç, Yenikale (Samarra) ve Azak kaleleri, Türk İmparatorluğu'ndan koparıldı. Bundan başka; ekonomik kazanım ve siyasal yansımalar, bir bu kadar önemlidir.

Bu başarı, özde Alman Prenses II. Katerina'yı, Rus azizeleri düzeyine çıkarır. Onun amacı, sanıldığından daha büyüktür: *Üçüncü Roma Projesi*. Diğer bir söylem ile Roma, İstanbul, Moskova. Yani; Roma İmparatorluğu'nun başkenti Roma, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul ve düşünülen Son Roma İmparatorluğu'nun başkenti, Moskova.

Rusya için bundan sonrası, çok kolaydı. 80 yıl önce Baltık Denizi'ne açılan Rusya, 1783'te Kırım'ı aldı. Böylece tüm Karadeniz kıyıları, iki ülke arasında sınır oldu. Bu durum, başkent İstanbul için de geçerlidir. Oysa 40 yıl önce Sultan Mahmut: "*Dışarıdan bir kayığın bile Karadeniz'e geçmesine iznim yoktur*",²¹ Cevdet Paşa, *imparatorluğun havuzu* diyordu.²²

Savaşın içinde Sultan Mustafa, Rus askerini şöyle değerlendirir: "*Devleti için, yaz-kış, aç-soğuk demeden, her türlü zorluğa katlanır. 300-400 saat uzaktan, Tuna kıyılarına değin varır. Aç-susuz komutanlarına bağlı olarak, ülkeme zarar verir.*"²³ Ancak kendi askeri için; "*Birlikte Kuran-ı kerim, kılıç, ekmek ve tuza el basıp, yemin etmek*"ten başka, özendirici söz söyleyemez. Ayrıca onları, "*Rus askerinin top-tüfek atışından kaçıp saklandığı*" için ayıplar.²⁴

¹⁹ Akdes Nimet Kurat, Aynı eser, s. 290

²⁰ Vidin Sicil Defteri, nr. 63, s. 169

²¹ Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapallılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Miri Ticaret Teşebbüsü", Belleten (1991), LV/214, s. 687-755

²² Cevdet Paşa, Aynı eser, c. III, s. 125

²³ Vidin Sicil Defteri, nr. 63, s. 172

²⁴ Vidin Sicil Defteri, nr. 63, s. 171

Artık Türk İmparatorluğu, kendi ayakları üstünde duracak güçte değildir. Bundan sonra varlığı; Avrupa Devletleri'nin kuvvet ve menfaat dengelerine bağlı kalacaktır. Ancak Türkler, Kırım'ın kaybını, bir türlü kabullenemez. Türkler, daha önce de toprak kaybetmişti. Ancak sultan, aynı zamanda halife olduğu için, Müslüman beldenin elden çıkışı, çok sarsıcı olur.

Türkler için bundan sonrası, "Kırım geri alınmadıkça, kılıç kınına girmeyecektir" ülküsü ile geçer. Bu ülkü uğrunda dört yıl sonra, yeni bir Türk-Rus Savaşı yaşanır. Ancak iki devlet arasındaki fark, daha da açılmıştır. 1787-1792 Savaşı'nda Rus askeri, Tarihçi Cevdet Paşa'nın deyimi ile *kara bulut* gibi gelir. Ayrıca Rusların, *kış askeri* gündemdedir. Yeniçeri ise, *kış geldi durmaz* kolaylı-ğındadır.²⁵ Savaş sonunda Rusya; Özi ve Hocabey'i almakla yetindi. Çünkü 1789 Fransız Devrimi, Türklerin daha çok kayıp vermesini engelledi.

1792 Yaş Antlaşması, Türklerin Kırım'ı sonsuza dek kaybettiğinin kanıtı oldu. Buna karşın; Bender, Akkerman, Kili ve Anapa kaleleri, Türklerde kaldı. Artık Rusya, kolaylıkla geri alabileceği toprağı veriyor; uzun erimli, siyasal ve ekonomik çıkarlar alıyordu.²⁶ Karadeniz sınırını parçaladıktan sonra, sıra Kafkasya'ya geldi. *Kafkas Dağları Rusya ile Osmanlı arasında bir sed iken*,²⁷ bu çetin dağ üzerinden, dişi-tırnağı ile yol açarak, 1801'de Gürcistan'a kadar uzandı. Bu süreci Cevdet Paşa: "Rusyalı bir yere bir kadam tırnak iliştiirdikten sonra, onun pençesinden kurtulmak ihtimali yoktur." olarak açıklar.²⁸

Ancak genel nedeni, ayrıntılı olarak Cevdet Paşa verir: "Türk ordusunun çoğu atlı, azı yaya. Savunma eksik, askerin çoğu başıbozuk. Karşısındaki düzenli askerin üstün gelmesi olağanüstü bir şey değildir. Her ordu; yaya, atlı ve topçu ve teknik uzmandan oluşur. Komutanlar öngörülü, yiyecek yeterli, silahları iyi, askerin ruhu denilen disiplin yerinde olmalıdır. Maddi konular Türklerde yok. Söz sahibi çoğalıp, iş bir elden çıkmaz oldu. Bu kadar noksanı olan bir ordudan, bu kadar büyük başarı nasıl beklenir."²⁹

Bundan sonra Rusya, Türk İmparatorluğu'nun iç dengeleri ile oynayacak ve Müslüman olmayan ulusları kullanacaktır. Bu amaçla; Eflak-Boğdan'ı sorun yapınca, 1816-1812 Savaşı yaşandı. Bu savaş Ruslar için, 40 yıl öncesine göre *su içmek kadar kolay* oldu. Ordusu Bulgaristan'a girdiği gibi, savaş sırasında Türk ticaret gemileri, Karadeniz'de Rus bayrağı açarak, kendilerini güvenceye aldı.³⁰ 1812 Bükreş Antlaşması'nda Basarabya'yı almakla yetindi. Bir önceki savaşta Fransız Devrimi, bu kez de Napolyon tehlikesi, Rusya'nın daha büyük kazanımını engelledi.

Bir sonraki Türk-Rus Savaşı'nda, artık sınırdan söz edilemez. Rum Ayaklanması'nı destekleyen Rusya, 1827 yılında Navarin'de Türk Donanması'nı ikinci kez yaktı. Ardından 1828/29 Savaşı'nda, batıda eski başkent Edirne'ye, doğuda ise Anadolu içlerine kadar girdi.

²⁵ Cabi Ömer Efendi, Aynı eser, s. 824

²⁶ Cevdet Paşa, Aynı eser, c. I, s. 369

²⁷ Cevdet Paşa, Aynı eser, c. IV, s. 32

²⁸ Cevdet Paşa, Aynı eser, c. III, s. 243

²⁹ Cevdet Paşa, Aynı eser, c. IV, s. 26-29

³⁰ Cabi Ömer Efendi, Aynı eser, s. 651

Ruslar, bu savaşı sonlandıran 1829 Edirne Antlaşması ile batıda herhangi bir şey kazanmadı. Çünkü sıra, Balkan uluslarını *beşinci kol* olarak kullanmaya gelmişti. Doğuda ise, Anadolu'nun sınırına kadar dayandı.

e) Değerlendirme

Türk ve Rus imparatorlukları arasında ortak payda, Avusturya ve İran'a oranla, yok gibidir. Öncelikle; Avusturya, Batı Roma'nın ve Türkler de, Doğu Roma'nın ardılıdır. İran ile de arasında, İslam paydası vardır. Ayrıca Türkler için Avusturya ve İran, yüzyıllardır hem düşman hem de komşudur. Özellikle Avusturya ile arasında, kadim bir hukuk oluşmuştur.³¹ Hatta bir açıdan, çağdaşlık benzerliği de vardır. Oysa Rusya, aynı düzlem ve değerlerde değildir.

Bu yüzden Türkler, Ruslar'ı kabullenmekte isteksizdir. Bunda; Rusya'nın, daha önce Kırım Hanlığı'na vergi veren bir ülke olmasının, etkisi az değildir. Bu yüzden başlangıçta Rusya'yı, Moskov Devleti, yani bir *şehir devleti* gibi görür. Rusları da, *Moskov* veya *Moskovlu* olarak adlandırır. Örneğin bir Türk kaynağı, 1788-1834 yılları arasındaki 46 yılda, 36 kez Rus ve 265 kez Moskov sözcüğünü kullanır.³² Devlet dilinde bu adlar, daha sonra *Rus* ve *Rusya* olarak değişse de, halk dilinde bu adlar, neredeyse aynı kalır.

Rusya'nın 250 yıllık yükseliş süreci, Türk İmparatorluğu'nun, *doğunluktan dağılmaya* geçiş dönemidir. Türkler her 50 yılda biraz daha; askerin disiplini bozulacak, bürokrasi hantallaşacak, devlet adamı sayısı azalacak, yenilgiler artacak, sınırlar gevşeyecek ve kayıplar kanıksanacaktır. Yeryüzünün en güzel coğrafyasında oturan Türk İmparatorluğu, rehavete kapılacaktır. Örneğin Sultan III. Selim'in "*Yeniçeri demek, yaya demektir, atlı değildir. Yeniçerinin atı yanında olduğu gibi, gözü ardındadır.*" sözlerine karşın,³³ yeniçerinin: "*Padişahımız Moskov Devleti ile sefer açtı. Bu sefer, bir oyundur. Bu seferden murad, yeniçerileri kırdırmaktır.*" dediğine, inanmak zordur.³⁴

Oysa Rusya, XIII. yüzyılda Avrupa Devletleri arasında yapılan bir karşılaştırmaya göre, *buz ülkesidir*. Bu durumdan kurtulmak için, sıcak ülkelere inmek ve bu nedenle de, kazanmak zorundadır. Bu yüzden de; reformlar yapacak, çağdaş kurumlar açacak, insan kaynaklarını iyi kullanacak, uzun erimli politikalar izleyecek, ordu ve donanmasını; güçlü, modern ve disiplinli tutacaktır. Örneğin Rus askeri İsmail Kalesi'ne, *ölenlerin yerini geriden başkaları alarak tabur tabur kırılıp dökülerek* sonunda girecektir.³⁵ Sıcak ülkelerin zengin toprakları, önemli bir çekim oluşturacaktır. Bu nedenle, Türk-Rus ve Avusturya savaşlarında yeniçeri bile, zengin Avusturya cephesine gitmek istiyordu.

Moskova Knezliği'nin Rus Çarlığı'na dönüştüğü 1547'de, Türk İmparatorluğu kendi tarihinin zirvesindeydi. Rusya kendi zirvesine çıkarken, çeşitli Türk ülkelerinden de kazanımlar elde etti. Bunun en büyük örneği, Kırım'dır. Ancak

³¹ Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekayi* (haz. Adnan Baycar), Ankara 1998, s. 120

³² Cabi Ömer Efendi, *Aynı eser*, tümü.

³³ Ahmed Cavid, *Aynı eser*, s. 61, 64

³⁴ Cabi Ömer Efendi, *Aynı eser*, s. 455

³⁵ Cevdet Paşa, *Aynı eser*, c. V, s. 94

Türkler, 40 yıl boyunca, Kırım'ı geri almayı umdular. Bu sürede Rusya ile yaptıkları savaşlar için, öteki devletlerden farklı olarak, çok kez *cenk* ve *kavga* sözcüklerini kullandılar.³⁶ Bunun karşılığı, *görülecek hesabımız var* demektir. Rusya'ya karşı kaybedişte, *geri alınmadıkça, kılıç kınına girmeyecektir* biçiminde, çok intikam yemini ettiler.³⁷ Ancak *bu intikamın bir hayal olduğu*, 1812 yılında anlaşıldı.³⁸

Oysa Türkler, Avusturya için aynı düzlemde söz söylemez. Avusturya İmparatoru için, Avusturya Sezarı hatta *Roma İmparatoru* tanımını kullanır. Böylece hem onu, hem de onunla aynı düzlemde gördüğü kendisini, yüceltir.³⁹

Rusya güçlenip etkisini artırdıkça, Türk ülkesinde Ruslar ile ilgili değerlendirmeler de yapılır. Bunlar, Rusya'yı kabule yanaşmayan, biraz küçümseyen ve duygusal tanımlardır. Örneği 1736'da; yalancı, hilekar, sözünde durmayan, iğrenç topluluk ve hristiyanların kötü temsilcisi tanımları yapılır.⁴⁰ 1772'deki tanımlar, öncekinden çok başka değildir: İslam düşmanı, devlet düşmanı, kafir, sözünde durmayan, istilacı.⁴¹

Bu tanımların nedeni, biraz Türklerin duygusallığı ise, biraz da Rusların, barış antlaşmasını kısa sürede bozmasıdır. Örneğin Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ilk maddesi: "*İki devlet arasındaki her türlü düşmanlık ve çekişme şimdiden sonsuza kadar yok olacaktır.*" der.⁴² Ancak Ruslar, aradan 15 yıl geçmeden, ansızın Türk topraklarına girip, Hotin, Bender, Akkerman kalelerini alır, İsmail Kalesi'ni kuşatır, Varna ve Isakça'yı yağmalar, Rusçuk ve diğer yerlere baskı yapar.⁴³ Bu konuda Tarihçi Cevdet Paşa, sözcüklere istediği anlamı vererek, kendi çıkarı için kullanmanın, Rus geleneği olduğunu söyler.⁴⁴ 1809 yılında tüm tanımlar, tek bir örneğe iner: *Eski Büyük Düşman*.⁴⁵

Sonuç olarak; Türkiye ve Rusya'nın imparatorluk olmaları arasında, yaklaşık 250 yıl vardır. Türklere oranla Rusya'yı, *yeni kuşak imparatorluk* olarak sayabiliriz. Çünkü Türklerin iniş düzlemine girdiği dönemde, Rusların yükselişi başlar. Başlangıçta; uzak ülke Rusya, sınırdış olduktan sonra, Türk İmparatorluğu aleyhine topraklarını büyütür. Bunun yansıması, başkentte de duyulur ve hatta İstanbul halkı arasında, *Moskov Kralı İstanbul'u alsa* türünden, espriler yapılır.⁴⁶

Ruslar İstanbul'u, biraz da Çargrad olarak tanımlar. Bu özlemi en vurgulu olarak, 1916'da Sazonov dile getirir. Ancak İngiltere, Türk İmparatorluğu'nu kısılcasına alarak, Rusya'yı uzak tutacak ve gelişmeleri kendi çıkarlarına göre yönlendirecektir.

³⁶ Cevdet Paşa, Aynı eser, III, 32; Ahmed Cavid, Aynı eser, s. 94; Seydi Vakkas Toprak, Nuri Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (2011), s. 465

³⁷ Vidin Sicil Defteri, nr. 63, s. 171

³⁸ Cabi Ömer Efendi, Aynı eser, s. 822

³⁹ Vidin Sicil Defteri, nr. 8, s. 76; 43/52; 67/16

⁴⁰ Uğur Demir, Aynı makale, s. 30

⁴¹ Vidin Sicil Defteri, nr. 37, s. 64

⁴² Cevdet Paşa, Aynı eser, c. I, s. 369

⁴³ Cabi Ömer Efendi, Aynı eser, s. 532

⁴⁴ Cevdet Paşa, Aynı eser, c. IV, s. 14

⁴⁵ Cabi Ömer Efendi, Aynı eser, s. 527

⁴⁶ Cabi Ömer Efendi, Aynı eser, s. 307

Tarih biliminin bir görevi de, günü iyi değerlendirmek ve geleceği sağlıklı öngörmektir. Bugün Türkiye ve Rusya, hem iki önemli komşu ve hem de iki “*kültür dünyası*”dır. Bu komşuluğun doğru değerlendirilmesi, her iki ülke insanı için de, büyük yararlar sağlayacaktır.

Abstract

The Notion of a Border Between Russia And Turkey

After the creation and expansion of Imperial Russia, the relationship between Turks and Russians increased in parallel. Although Turks did not take into account Russia's development, the Russian Empire was the predominant power in the region. The evolution of the relationship between Romanov Russia and the Ottoman Empire can be categorized in four steps. 1) Stability (1473). 2) Awakening (1615). 3) Conflict (1696). 4) Disintegration (1768). The last two of these steps are directly related to Imperial Russia's behavior. However, the first two steps have also been evaluated because those two steps help us to comprehend the latter events.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Vidin Sicil Defteri, nr. 37.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekayi*, (haz. Adnan Baycar), Ankara 1998, s. 120.

Beydilli, Kemal, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Miri Ticaret Teşebbüsü", *Belleten* (1991), LV/214, s. 687-755.

Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, (haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, s. 122.

Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul 1309, C. III, s. 125.

Demir, Uğur, "Muhayyel Bir Kırım Tarihçisi Kefevi İbrahim Efendi ve Humbaracı Ahmed Paşa'nın Rusya'ya Dair Raporu", *Türkiyat Mecmuası*, C. XXIV, s. 31.

Evlia Çelebi, *Seyahatname*, (haz. Komisyon), İstanbul 2003, C. VII, s. 200.

Giese, Friedrich, *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken Text*, Breslau 1922, I, 177.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987, s. 253.

Pritsak, Omeljan, "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)", (çev. Kemal Beydilli), *İlmi Araştırmalar* 7, İstanbul 1999, s. 256.

Şen, Muhammet, "Rusya'nın Kırım'ı İşgal Teşebbüsleri Karşısında Kırım Hanlığı Kuvvetlerinin Prekop Zaferi (1689)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (Yaz 2012), C. XII, S. 1, s. 507.

Şirvanlı Fatih Efendi, *Gülzar-ı Fütuh*, (haz. Mehmet Ali Beyhan), İstanbul 2001, s. 66.

Toprak, Seydi Vakkas, *Nuri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (2011), s. 465.

Turan, Ahmet Nezih, "Kölelik: Bahçesaray Köleleri (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (Kış 2009), S. 48, s. 241-254.